

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

LITTERATUR

Ceremoniers makt och betydelsen av genus

Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Diss, Nordic Academic Press, Lund 2005. 334 s.

Malin Grundberg vill med sin doktorsavhandling *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier* studera kungliga ceremoniers form, funktion och förändring samt visa hur maktinnehav överfördes och legitimitet gavs åt samhällsförändringar. Hon tar fasta på att den pågående statsbildningsprocessen under tidigmodern tid måste vinna legitimitet och i detta spelade ceremonierna en väsentlig roll. Följaktligen sätts Vasatiden in i en statsbildningsprocess och författaren pekar på arvrikets införande och ökad inre stabilitet med en professionaliserad förvaltningsapparat, bland annat som följd av utrikes expansion. Religiösa ceremonier som begravningar och kröningar användes för överföring av maktinnehav och legitimering av politisk kontroll. En utgångspunkt som understryks som väsentlig är att se ceremonierna dels som överförare av makt, dels som medskapare av samhällets maktförhållanden (s 24). Men ceremonierna var inte maktens ceremonier utan fungerade bara om det fanns en ömsesidighet, det vill säga det måste finnas åskådare/mottagare av ceremoniernas budskap. På så sätt menar Grundberg att man i stället bör tala om ceremoniernas makt. Däremot är ömsesidigheten inte detsamma som att det fanns en jämbördig relation mellan parterna – det är en manipulativ kommunikation dem emellan.

Studien utgår från de två antagandena att överföringen av maktinnehav skedde genom ceremonierna och att det kunde ske förändringar i ceremonierna över tid, trots att deras syfte var detsamma. Inledningsvis formuleras också fyra övergripande frågeställningar:

1. Hur utformades ceremonierna?
2. Hur gick överföringen av maktinnehavet till i dem?
3. Hur förändrades ceremonierna under Vasatiden?
4. Hur påverkade statsbildningsprocessen ceremoniernas utformning?

Till dessa frågeställningar knyts efterhand flera delfrågor som exempelvis vilka som deltog i ceremonierna och vilka som utslöts. Totalt i undersökningen studeras åtta ceremonier och i centrum står monarkerna Erik XIV och Kristina – en man och en kvinna.

Teoretiskt vill Malin Grundberg kombinera ritualteori med genusteori, något som ritulforskningen enligt henne i allmänhet varit dålig på. Likaså vill Grund-

berg bidra till att bredda perspektivet på Vasatidens ceremonier genom att studera dem i ett genusperspektiv.

Genusanalysen leder bland annat till frågor om vilken roll föreställningar om kvinnlighet och manlighet spelade för överföringen och legitimeringen av det kungliga ämbetet och vad som hände när regenten var en kvinna.

I avhandlingens första del studeras Gustav Vasas begravning, Erik XIV:s kröning, Erik XIV:s avsättning och Johan III:s kröning. Vid samtliga tillfällen marginaliserades eller uteslöts kvinnor och i stället var relationerna mellan grupper av män framträdande. I den mån kvinnor syntes handlade det enligt Grundberg om att visualisera den heteronormativa ordningen eller en monarks manlighet. Manlighetens betydelse var central i alla ceremonierna men med olika funktion: vid Erik XIV:s avsättning var det hans brist på manlighet som fick ge legitimitet åt hans yngre bröders uppror. Johan III lyftes fram som en riktig man till skillnad från Erik, som avklätts sin manlighet.

I avhandlingens andra del behandlas Gustav Adolfs begravning 1634, Kristinas kröning 1650, hennes abdikation och Karl X Gustavs kröning 1654. En sak som Malin Grundberg vill studera är hur den långa tidsrymden från 1634 till 1650 påverkade ceremonins utformning, syfte och budskap och dessutom betydelsen av att det nu var en kvinna som skulle bli regent.

Vid Gustav Adolfs begravning gestaltades övergången från kungligt styre till de fem höga riksämbetsmännen och precis som tidigare var ceremonin en affär mellan grupper av män och kungens manlighet var central. Kvinnorna utestängdes inte helt men hade en tillbakadragen roll. En skillnad var att arvriket inte manifesterades lika tydligt. I stället menar Grundberg att det var arvtagerskans ålder och kön som var ett problem. Genom att Kristina bara var ett barn blev det inte någon egentlig övergångsrit utan maktövertagandet sköts upp.

Eftersom Kristina blev drottning vid sin fars död 1632, när hon var sex år gammal, och fick makten vid riksdagen 1644, vid arton års ålder, ställer sig Grundberg frågan vilken funktion kröningen egentligen hade. Slutsatsen blir att den mer skall ses som en maktöverföring till Karl Gustav än till Kristina.

Relationen mellan kvinnor och män påverkades generellt sett inte av att det var en kvinna som kröntes. Kvinnorna var fortsatt marginaliserade och homosocialiteten central. Ett påtagligt inslag vid kröningen, som saknats vid faderns begravning, var de utländska gästerna. Vid Gustav Adolfs begravning hade man undvikit att bjuda in utländska gäster eftersom landets armod skulle skicka fel signaler utomlands. Kröningen 1650 var däremot överdådlig och genom gästerna manifesterades också Sveriges internationella status.

Grundberg menar att Kristina trots att hon kallades kung och tilldelades regalierna inte uppfyllde de manliga och kungliga rollerna. Hon gavs på så sätt ett val mellan det kvinnliga och det manliga i ritualen – hon valde det manliga vilket symboliserades genom att hon bar Erik XIV:s kungakrona. Kristina kunde genom

de manliga dygder hon tillskrevs och genom de val hon gjorde avancera längs en skala där manlighet var högst upp, men hon blev inte man.

Vid Kristinas abdikation och Karl Gustavs kröning gjorde sig synen på kvinnlighet märkbar då Kristina bland annat hjälptes upp på hästryggen, vilket tolkas som brist på mod och manlighet. Dessa brister blev argument för att frånta henne legitimitet, precis som man en gång gjort med Erik XIV. Kristina, som var klädd i vitt, framstod också som kvinnligt helgonlik under abdikationsakten. Karl Gustav, å andra sidan, framstod vid sin kröning som krigare och därmed manlig och det framhölls också att han varit en försvarare av den rätta läran.

Avslutningsvis återkopplar Grundberg till sina två antaganden och finner att de måste problematiseras. Överföring av maktinnehav skedde via de kungliga ceremonierna men inte alltid från en regent till en annan. De kungliga begravningarna, kröningarna, avsättningarna och andra ceremonier var viktiga delar i överföringen av maktinnehav även då makten inte gick till en ny regent, utan till en förmyndarregering, vilket var fallet efter Gustav Adolfs död. Grundberg drar också slutsatsen att föreställningar om kön och genus var väsentliga i utformandet av ceremonier, liksom homosocialitet och heteronormativitet.

Homosocialiteten syns i hur grupper av män får olika roller i olika ceremonier. Detta speglar också den pågående statsbildningsprocessen. Ämbetsmännens mer framträdande roll under 1600-talet i relation till enskilda familjeföreträdares under 1500-talet är exempel på detta. Den normativa manligheten, den avvikande manligheten och kvinnligheten var väsentliga för att skapa legitimitet eller illegitimitet åt regenterna. Ämbetet hade manligt genus och regentens uppgifter var manliga.

I Kristinas fall blev detta problematiskt: hon gavs värdighet med manliga förtecken men gavs inte explicit de manliga rollerna. Vid makttillträdet betonades genus eftersom det manliga gav makt, vid abdikationen kön eftersom hennes kvinnokön var maktlöst.

En av de stora frågorna Grundberg ställer är, som framhållits, hur statsbildningsprocessen påverkade ceremoniernas utformning. Hon menar att det skedde militära, territoriella och organisatoriska förändringar i denna process och att detta syns i ceremonierna genom den manliga krigarrollen (som knöt an till det militära), genom att landskapsvapen och troféer användes i processioner (som visade landets territoriella krav) samt i symbolerna för arvriket (vilka var en del av statsbildningsprocessen).

Ceremoniernas makt eller maktens ceremonier?

Det var kommunikation, inte hot om våld, som låg till grund för maktlegitimeringen, menar Grundberg, och detta blir ett viktigt argument för varför det inte är maktens ceremonier vi talar om. Enligt min mening måste dock våldsmaskinen ha varit ett högst påtagligt visuellt intryck för alla deltagare vid de beskrivna

ceremonierna. Vid exempelvis Gustav Vasas begravning deltog ett par tusen personer i processjonen och lika många såg på (s 53). Det blir cirka 4 000 personer. Av dessa utgjorde minst 1274 soldater (s 51), det vill säga drygt 30 procent. Vakter och soldater nämns vid varje ceremoni och det är ju inte särskilt märkligt i en militärstat. I Clifford Geertz anda menar Grundberg att ritualen är till för att skapa förståelse och mening, och min undran blir om det inte är möjligt att denna del i ritualen skapade mening och förståelse på så sätt att alla insåg att här är det bara att spela med? Kan man inte se den starka militära närvaron som just ett utslag av att det var maktens ceremonier som skulle genomföras?

En slutsats i avhandlingen är att ceremonins roll var viktig för maktöverföring. Här menar jag att det finns komplikationer som Grundberg hade vunnit på att stanna upp vid och diskutera mer djupgående. Till exempel: om ceremonin är viktig för maktöverföring och för att ge legitimitet undrar man när detta skedde för Kristinas del. Enligt författaren skedde det inte vid faderns begravning och kröningen fungerade mer som maktöverföring till tronföljaren. 1644 års riksdag nämns mycket kort och läsaren lämnas utan en riktig förklaring till varför den ceremoni som skedde där – som ju var en maktöverföring – inte behandlas. En fråga som står obesvarad är: om ceremonin hade så stor betydelse – varför kröntes inte Kristina 1644? Det var på tal 1647 men sköts upp. Om den var så viktig hur kunde den skjutas upp? Oavsett vilka svaren skulle ha blivit kan man inte komma ifrån att det tycks som att en kröningsceremoni åtminstone i just det fallet inte var avgörande för att en maktöverföring kunde äga rum och jag hade gärna sett en vidare diskussion kring det.

Ett likartat problem skapar Karl IX:s kröning. Denna behandlas förvisso inte specifikt men eftersom Grundberg i avhandlingen menar att hennes resultat har vidare bäring för andra av Vasatidens ceremonier kan den diskuteras. Hertig Karl tog makten åtminstone från 1599 men blev kung först flera år senare och kröntes 1607. Här skulle man kunna hävda att det som skedde var att han först stärkte och befäste sin makt och legitimitet innan han vågade utmana omvärlden. 1607 var hans makt så stark att han tordes låta sig krönas. Med andra ord skulle slutsatsen bli att ceremonin var central som bekräftelse på att han hade makt och legitimitet, men inte för att överföra makt. Makten hade han redan. Malin Grundberg går förbi dessa exempel och hennes slutsats blir därför inte så väl underbyggd som den borde ha varit. En mer djupgående problematisering av relationen mellan ceremoni och maktöverföring hade kanske nyanserat slutsatsen och fördjupat förståelsen av ceremoniernas betydelse.

Genus

I avhandlingen sägs att Kristina vid sin abdikation gjordes till kvinna och därmed maktlös. Hon avkläddes sitt manliga genus. Som stöd för sin slutsats anger Grundberg bland annat att Kristina beskrevs som att hon var "skön som en engel",

vilket faktiskt också var en beskrivning som gjordes om den manlige Gustav Vasa (s 57). Här lämnas läsaren utan vägledning om hur man skall förstå att samma liknelse uttrycker kvinnlighet ibland, men inte alltid. Ett annat stöd för slutsatsen att Kristina avkläddes sin manlighet är att hon skulle hjälpas upp på hästen. I det senare fallet är det tveksamt om det verkligen var exklusivt för kvinnor.

En sak som talar emot att Kristina avkläddes sin manlighet är att den nykrönte kungen Karl X Gustav passade upp henne vid festligheterna efter kröningen. Hon red dessutom själv på egen hand med Karl Gustav dagarna därpå vid avskedet. Om det nu var så att hans manlighet måste lyftas fram och hon hade avklättits sin manlighet och hennes kvinnlighet måste lyftas fram borde inte hon då ha varit den som passade upp honom? Resonemangen kring genus och dess betydelse bär på en del problem som skulle ha kunnat göras till något spännande. I stället för att hävda att egenskaperna mildhet och givmildhet i ett sammanhang (s 64) var "typiska moderliga egenskaper" och i ett annat att de var egenskaper som skapade manlighet (s 99), vilket är svårt att få att gå ihop för läsaren, kunde frågan ha kretsats kring hur dessa egenskaper i så fall kunde uttrycka både moderlighet och manlighet. Om de nu gjorde det.

Metod

Några problem av mer metodisk art är avsaknaden av en del förtydliganden. Exempelvis görs en mätning av några ceremoniers betydelse men utan att man som läsare får reda på hur man kan värdera effekten av en ceremoni. Om Gustav Vasas begravning sägs (s 65) att den "uppvisar dock inga tecken på att inte ha fungerat som den skulle, och den rituella effekten torde alltså ha åstadkommit". Och om Eriks XIV:s kröning sägs (s 101) att "den rituella effekten torde därmed ha uppnåtts". Det är oklart både vem som är den egentliga avsändaren och vem som är mottagare och hur effekten har kunnat mätas.

En begränsning som hade skapat större tydlighet hade varit att bestämma början och slutet tidsmässigt för ritualer och övergångsriter. I avhandlingen anges att en ritual är tiden före, under och efter en ceremoni och en övergångsrit kan vara antingen hela övergången av ämbetet från den ene till den andre eller den enskilde personens genomgång av ritualen. Det hade gått att skriva ut den exakta tiden för ritualerna och övergångsriterna. Om ingen tidsram preciseras blir gränsen flytande och läsaren vet inte exakt vilken tid som har studerats.

I Malin Grundbergs avhandling lever ceremonierna i viss mening ett eget liv. Ceremonierna har makt och ceremonierna påverkar statsbildningsprocessen. Det hade varit en stor fördel om ceremonierna satts in i ett vidare sammanhang. Som läsare vet man till exempel ganska litet om den internationella kontexten och ännu mindre om vem/vilka som regisserade och iscensatte ceremonierna. Genom att skapa ett sådant sammanhang hade kanske resonemanget om vilken makt ceremonierna egentligen hade kunnat stärkas, eller åtminstone nyanserats.

Språkligt tillhör *Ceremoniernas makt* den sorts avhandling som är lättillgänglig med målade beskrivningar av historiska händelser. Här har Grundberg väl tagit tillvara möjligheterna i de källor som legat till grund för vissa partier av studien. Ännu bättre hade framställningen blivit om en del onödiga upprepningar strukits och om de rätt långa hänvisningarna till ren handbokslitteratur, som Sten Carlssons och Jerker Roséns böcker från 1960-talet, ersatts med hänvisningar till modernare facklitteratur. Vad gäller formalia har Grundberg varit noggrann och avhandlingen ger på det sättet ett övertygande intryck.

Malin Grundberg har i sin avhandling velat bredda ett ritualteoretiskt perspektiv genom att också anlägga ett genusperspektiv. Slutsatsen om kvinnors marginalisering och osynlighet är kanske inte så överraskande mot bakgrund av vad vi redan vet om kvinnors ställning i tidigmodern tid; studien bidrar här främst till att bekräfta att det gäller också för kungliga ceremonier. Men genusperspektivet för in en ny dimension i studiet av kungliga ceremonier och synliggör betydelsen av kön och genus i ceremonierna. Intressant är betoningen av den manliga elitens homosocialitet och de öppningar detta ger för förnyade studier i framtiden.

*Svante Norrhem**

* Fakultetsopponent